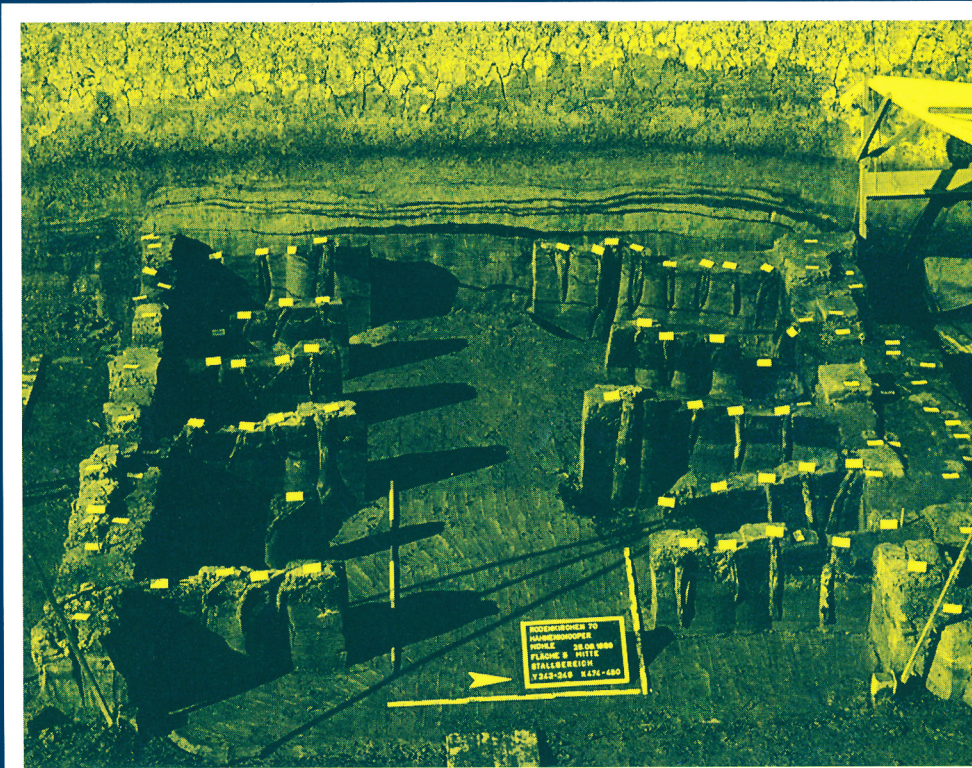

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2000

12

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2001, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: huis uit de late bronstijd opgegraven te Rodenkirchen aan de Weser (pp. 77-79)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1498-3

PALEO-AKTUEEL

12

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

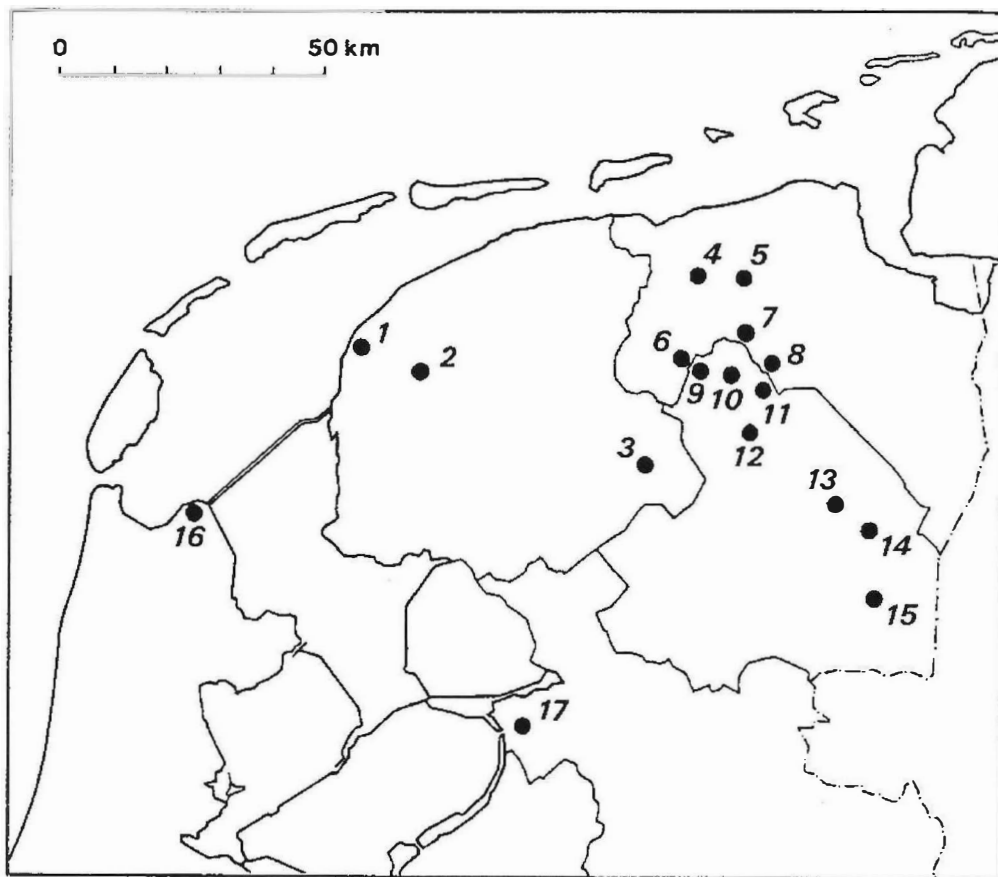
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2001

In deze aflevering: België, Duitsland, Italië, Griekenland, Turkije, en Rusland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Winsum (Fr.); 3. Tjongerdal; 4. Englum; 5. Wetsingermaar; 6. Leek; 7. Groningen; 8. Haren; 9. Nietap; 10. Peize; 11. Yde; 12. Zeijen; 13. Borger; 14. Exloo; 15. Emmen; 16. Wieringen; 17. Kampen.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT De verwarrende complexiteit van de <i>Federmesser</i> -traditie; notities naar aanleiding van een monumentaal boekwerk	9
L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurmakers uit het laat-Paleolithicum <i>revisited</i>	15
L. JOHANSEN, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & J.R. VELDHUIS Een mogelijke ‘vuurmaker’ uit Leek (Gr.)	20
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een stenenkring en een zwarte plek: het ‘Cheddarien’ van Zeijen (Dr.)	24
W. PRUMMEL Dierenvondsten uit het dal van de Tjonger tussen Donkerbroek, Oosterwolde en Makkinga (Fr.)	30
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & Ç. ATAKUMAN-EISSENSTAT Palynologisch onderzoek in de Maraş-Antep regio, Zuid-Turkije	36
H. WOLDRING Hydrologie van de pingo ‘Vagevuur’ (Nietap, Dr.) in het laat-Glaciaal en vroeg-Holoceen	41
P.A.J. ATTEMA, T. DE HAAS, J. HUIS IN 'T VELD, P.M. VAN LEUSEN & M. ROOKE SIBA2000, voorbereidend landschapsonderzoek in de Sibaritide	47
H. FEIKEN, M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS ‘Wetsingermaar’. Een neolithische vindplaats in de gemeente Winsum (Gr.)	54
A. KLOOSTERMAN Zoeken naar TRB-boeren in de marke van Yde (Dr.)	60
A. UFKES Een bijzonder graf uit de Enkelgrafcultuur uit Leek (Gr.)	68
A. UFKES Midden-bronstijdaardewerk uit Emmen (Dr.)	73
J.M. GRIMM Botmateriaal van een bronstijdvindplaats aan de Weser bij Rodenkirchen	77
J.N. LANTING, W. PRUMMEL & A.G.F.M. CUIJPERS Eindelijk de hond in de pot gevonden (Dr.)	80

P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & B.M.J. MATER	
Veldwerk op het strand tussen Nettuno en Torre Astura (Midden-Italië)	85
P. FIJMA	
Een survey in de vlakke van Soúrpi	89
F. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek van de ‘Westerhaven’ te Groningen (Gr.)	95
M.C. GALESTIN	
Sigillata-stempel uit Winsum (Fr.)	99
H.A. GROENENDIJK	
Een depotvondst uit de Romeinse tijd in de Appèlbergen, gem. Haren (Gr.)	104
A. NIEUWHOF	
Een wierde in Humsterland – de opgraving Englum (Gr.)	108
C. TULP	
Een zwaardriembeugel uit Englum (Gr.)	114
V.S. OLSEN	
Wodan in Wijnaldum: de dubbelzinnige, iconologische boodschappen van de beugelschijffibula van Wijnaldum-Tjitsma (Fr.)	116
H.R. REINDERS	
Acker Stratingh en Westerhoff. Pioniers van het wierdenonderzoek in Groningen	122
J. BESTEMAN	
Een tweede Scandinavische zilverschat van Westerklijf, gem. Wieringen (N.H.)	129
A. JAGER	
Een blik op middeleeuws Kampen (Ov.)	135
L. HACQUEBORD	
Archeologische verkenningen in de monding van de Noordelijke Dvina in het noorden van Rusland	139
M.J.M. DE WIT	
Een aanvullend archeologisch onderzoek naar het Huis te Peize, gemeente Noordenveld (Dr.)	144
P.B. KOOI	
Don Quichotte in Exloo (Dr.)	148

VOORWOORD

Dank zij 'Malta' bestaat een groeiende aandacht voor de archeologie in al zijn facetten. De laatste jaren heeft dit tot gevolg gehad dat veel schoolverlaters interesse tonen voor een studie archeologie, ook voor een opleiding aan de Rijksuniversiteit Groningen. Traditiegetrouw participeren studenten archeologie in het onderzoek van hun instituut. Het is dan ook verheugend dat een aantal studenten en pas-afgestudeerden in het twaalfde nummer van *Paleo-aktueel* een bijdrage heeft geschreven.

Alom is een groeiende activiteit te bespeuren op het gebied van verkenningen en opgravingen. De resultaten daarvan vinden hun neerslag in vele rapporten van RAAP, ADC en ARC. Al vaak is de vraag gesteld hoe de vergaarde kennis kan worden verspreid onder vakgenoten – om nog maar niet te spreken van een brede laag van de samenleving – en hoe deze kennis een bijdrage kan leveren aan of een aanpassing betekenen van ons beeld van het verleden. Naar mijn mening speelt *Paleo-aktueel* hierbij zeker, zo men wil een bescheiden rol. Enkele bijdragen over het onderzoek van het ARC in Noord-Nederland zijn in deze bundel opgenomen, maar meer mag ook.

Archeologische tijdschriften zijn in Nederland dun gezaaid: *Helinium* is weg, *Scarabee* erbij; *Westerheem* kent een lange traditie bij de leden van de AWN en daarbuiten en *Archeological Dialogues* richt zich op een specifieke lezersgroep. Voor doorwrochte studies kan een auteur terecht bij een reeks van één van de universitaire instituten, maar kortere artikelen zijn niet altijd gemakkelijk te plaatsen. De redactie heeft in dit nummer enige artikelen geplaatst van auteurs buiten de Groningse kring en over een onderwerp in de marge van de noordelijke regio.

Uiteraard zou het een goede zaak zijn dat bijvoorbeeld vanuit de onderzoekschool ARCHON het initiatief voor een nieuw landelijk tijdschrift komt, zoals één van de redacteuren van *Paleo-aktueel* wel eens met klem heeft bepleit, maar pogingen hiertoe hadden tot nu toe geen succes. Formule, doelgroep, verspreiding, financiën? Is Nederland en het aantal archeologen te klein?

Voorlopig had de redactie van *Paleo-aktueel* de handen vol aan de 28 bijdragen in dit nummer, dat hopelijk zijn verspreiding zal vinden onder een groeiende groep lezers.

Reinder Reinders

EEN STENENKRING EN EEN ZWARTE PLEK: HET 'CHEDDARIEN' VAN ZEIJEN (DR.)

Dick Stapert en Lykke Johansen¹

Het Creswellien-vraagstuk

De cultuurnaam *Creswellian* werd geïntroduceerd door Dorothy Garrod, in een voetnoot op de laatste bladzijde van haar beroemde boek uit 1926. Ze wilde daarmee een laatpaleolithische cultuur in Engeland aanduiden die verwant, en ook min of meer gelijktijdig was met het klassieke (Late) Magdalénien op het vasteland van Europa, maar toch anders. Het belangrijkste verschil was dat in het *Creswellian* spitsen voorkomen met een geknikte rug, terwijl de voor het latere Magdalénien zo typische klingetjes met afgestompte rug ontbreken. Vooral 'trapezoidale' spitsen, met twee knikken, zouden karakteristiek zijn; deze worden sinds een publicatie van Bohmers (1956) Cheddar-spitsen genoemd (naar de Cheddar Gorge waarin onder meer Gough's Cave ligt, een van de belangrijkste *Creswellian*-vindplaatsen). Daarnaast zijn er spitsen met één knik: de Creswell-spitsen. Recentelijk hebben Engelse collega's de definitie van het *Creswellian* een beetje aangescherpt (onder meer Barton, 1997; Jacobi, 1991). Cheddar-spitsen domineren op de Engelse vindplaatsen; Creswell-spitsen komen ook regelmatig voor, maar worden niet meer gezien als gids-artefacten. Verder zouden de klingen sporen van de 'Magdalénien-klingtechniek' vertonen, met name een speciale preparatie van de slagvlakken die als *en éperon* ('spoorvormig') bekend staat.

Er is nooit consensus geweest over de vraag of de Creswell-traditie ook in Nederland is vertegenwoordigd. De auteurs van dit artikelje zien goede redenen om deze vraag positief te beantwoorden, maar collega's als Arts (1988), Charles (1999) en De Bie (De Bie & Caspar, 2000) geloven niet in een Creswellien in de Lage Landen. Bohmers (1956) daarentegen suggereerde dat Garrod's *Creswellian* twee verwante culturen omvatte die

beide ook in Nederland voorkwamen: een Cheddarien en een Creswellien (resp. gekarakteriseerd door Cheddar- en Creswell-spitsen); deze culturen zouden elkaar in de tijd opvolgen. Zeijen werd door Bohmers in het Cheddarien geplaatst. Vanwege het voorkomen van een serie Cheddar-spitsen zal Zeijen wat ouder zijn dan enkele andere *sites* in noordelijk Nederland die eveneens in het Creswellien in brede zin geplaatst kunnen worden: Emmerhout en Siegerswoude II. De spitsassemblages van die vindplaatsen bestaan voornamelijk uit Creswell-spitsen; Cheddar-spitsen ontbreken. Overigens zijn er te Zeijen meer Creswell- dan Cheddar-spitsen, zodat bij toepassing van een strikte definitie een toewijzing aan het 'Cheddarien' niet terecht is.

De opgraving te Zeijen

De vindplaats ligt 1,5 km ten WZW van Zeijen en werd in 1945 ontdekt door boerenzoon Jan Meijering, op een pas geploegde akker van zijn vader. De plek ligt langs de oever van een dalletje, Broekenloop geheten, niet erg hoog maar toch een redelijk uitzicht biedend over het dal, noordwaarts. De vindplaats werd van 14-29 maart 1949 opgegraven onder leiding van de oud-militair J. Luinge² (die vaak veldverkenningen te fiets uitvoerde voor Van Giffen). Vrijwel al onze kennis over de opgraving danken we aan een rapport dat reeds enkele dagen na het einde ervan door Luinge naar Van Giffen werd gestuurd. De grond werd gezeefd per vierkante meter. Het overgrote deel van de vuurstenen kwam uit de bouwvoor; slechts een klein aantal kwam in situ voor onder de bouwvoor: in bruin zand.

In de tweede week van de opgraving werd vlak onder de bouwvoor een vlak schoongemaakt. Daarbij kwam een aantal grotere stenen tevoor-

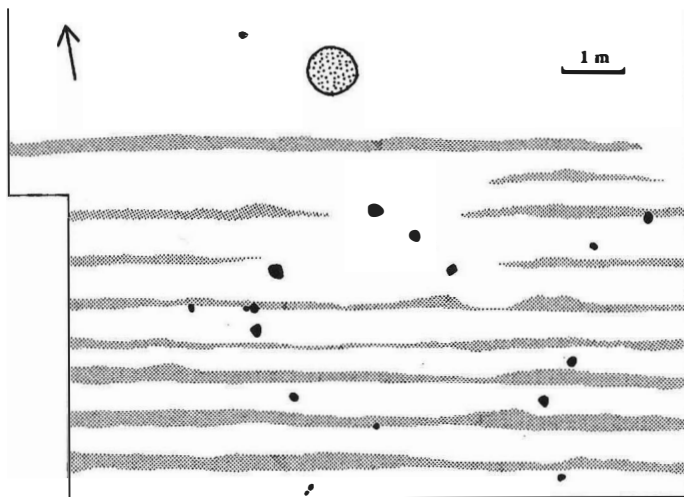

Fig. 1. De kring van stenen (in zwart weergegeven) te Zeijen, naar een schetstekening van A. Bohmers. Gearceerd: ploegvoren zichtbaar onder de toenmalige bouwvoor. Gestippeld: locatie van de vermoedelijke haard, op basis van een schets van J. Luinge, de opgraver (fig. Lykke Johansen & Dick Stapert).

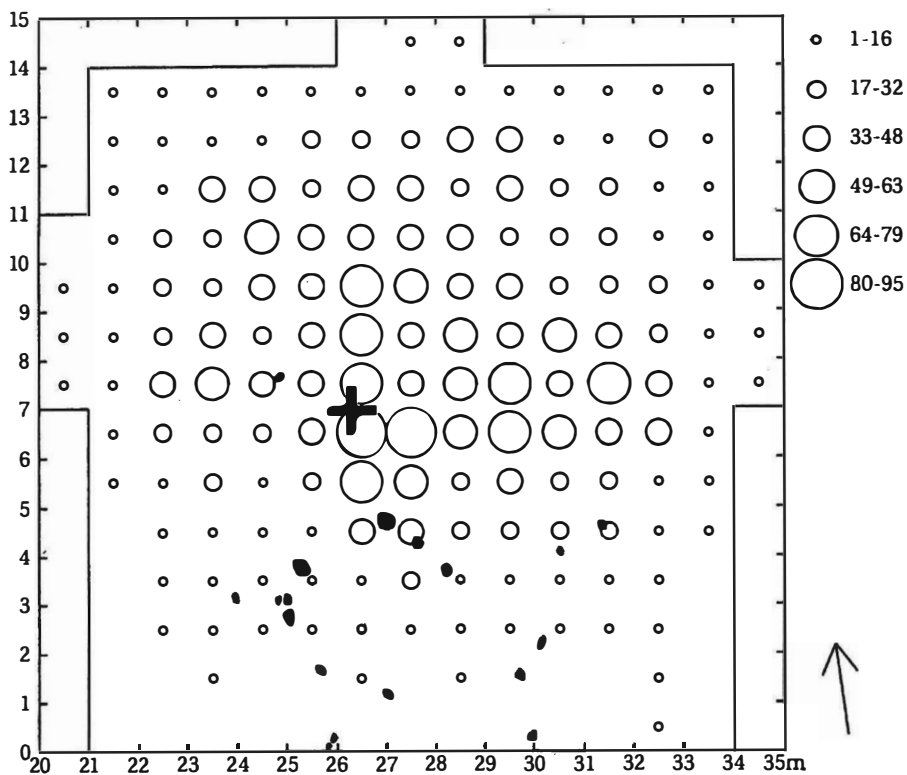

Fig. 2. Dichtheidskaartje van de vuurstenen: aantallen per vierkante meter. $N=3861$. De vondsten werden verzameld door middel van zeven, en stammen grotendeels uit de bouwvoor. In zwart: stenen. Met een kruis is de locatie van de vermoedelijke haard aangegeven (fig. Dick Stapert & Lykke Johansen).

schijn, die in een ruwe kring gerangschikt leken te zijn (fig. 1). Bohmers, die de opgraving enkele keren bezocht, maakte daarvan een schets, en hij nam ook een aantal foto's (een paar daarvan zijn gereproduceerd in Stapert & Johansen, 2001). Een paar stenen zullen naar alle waarschijnlijkheid wel een stuk verschoven zijn door het ploegen. Maar Luinge schreef in zijn rapport dat "... de veldkeien ... vast in de bruine ondergrond zaten ...". De constellatie van stenen doet sterk denken aan tentringen zoals bekend van Indianen en Eskimo's in Noord-Amerika. Helaas werden de stenen niet bewaard. Enkele waren kleiner dan 10 cm, maar de meeste stenen lijken zo'n 15-20 cm groot te zijn geweest. De twee grootste waren 25-30 cm en lijken de ingang te flankeren. Dertien tot vijftien stenen maakten waarschijnlijk deel uit van de ring, met meestal zo'n 60-100 cm tussenruimte; de twee grootste stenen lagen ca. 170 cm uit elkaar. De ring zal oorspronkelijk een doorsnede van ongeveer 3,5 m gehad hebben.

Luinge vond ook een "zwarte plek": een vlakke kuil ca. 90 cm in doorsnede met een ronde omtrek en zo'n 20 cm diep, waarin tot op de bodem vuurstenen voorkwamen, en ook houtskooldeeltjes. Er werd door voorgraver Meijer een monster van het houtskool genomen, maar dat is in de jaren vijftig of zestig waarschijnlijk weggegooid tijdens een grote opruiming van het Instituut te Groningen (Jan Lanting, pers. med.). De zwarte plek zou heel goed een haard geweest kunnen zijn (er bestaan helaas geen foto's van). De mogelijke haard is in figuur 1 aangegeven door stippeling, op basis van een schets van Luinge; hij lag ongeveer 2 m buiten de veronderstelde ingang van de tentring. De gearceerde ploegvoren staken een stukje (ruim 5 cm) onder de bouwvoor uit; ze ontstonden tijdens de eerste ontginning in 1908 (waarbij van een stoomploeg gebruik gemaakt werd).

We kunnen er niet zeker van zijn dat dit een tentring is. Maar de combinatie van de twee grotere stenen die de ingang lijken te markeren, en de positie van de haard een paar meter daarbuiten, is zeer suggestief, mede omdat de veronderstelde ingang uitzicht biedt over het dalletje (een dergelijke locatie van de ingang is standaard bij tenten van jagers/verzamelaars). Daar komt nog bij dat

de horizontale verspreiding van het vuursteenmateriaal heel goed in dit model past. Luinge telde de aantallen vuurstenen per vakje. Hoewel het hier voornamelijk om bouwvoorvondsten gaat is het patroon toch zeer interessant (fig. 2). Binnen de stenenkring lagen maar heel weinig vuurstenen, grotere dichtheden beginnen bij de vermoedelijke ingang. De rijkste vakjes lagen direct ten zuiden en oosten van de haard. Verder spreidt het materiaal zich vooral richting noord en oost, als een *forward toss zone* in de zin van Binford, van de tent vandaan. Alles bij elkaar is het beeld tamelijk overtuigend, hoewel het bevreemdend is dat het merendeel van de stenen in situ zou zijn voorkomen terwijl de meeste vuurstenen in de bouwvoor waren opgenomen. Als de stenen inderdaad een tentring vormden, lijken we te Zeijen met een perfect voorbeeld van het gereviseerde Pincevent-model (Julien et al., 1987) van doen te hebben: een vrij kleine tent, met een haard zo'n twee meter buiten de ingang. In dat geval vonden de meeste activiteiten buiten de tent plaats, rond het vuur, zodat Zeijen niet in de winter zal zijn bewoond.

We kunnen hier niet diep ingaan op de vuurstenen; door de tweede auteur werden nieuwe tekeningen vervaardigd van een groot deel van de werktuigen. In totaal zijn er te Zeijen ruim 4000 artefacten geborgen; daaronder bevinden zich iets meer dan 200 werktuigen (een aantal werktuigen waarvan we weten dat ze vroeger in de collectie aanwezig waren is nu helaas verdwenen). Onder de werktuigen is vooral een serie Cheddar-spitsen opvallend (fig. 3); de meeste andere spitsen zijn Creswell-spitsen, naast een paar 'lange B-spitsen' (met alleen een schuine afknotting). Enkele andere werktuigen zijn afgebeeld in figuur 4. Krabbers vormen het dominante werktuigtype; ze zijn allemaal van klingen gemaakt. Verder zijn er stekers en boren (zowel *Zinken*-achtigen als fijne boren). We zagen slechts één combinatiewerktuig (boor/steker). Een merkwaardig werktuig is een mediaal klingfragment met op elke hoek een halve kerf (fig. 4: 10); het stuk is over het hele oppervlak door een onbekend gebruik een beetje 'versleten'.³ Tenslotte kennen we één stuk met een afgerond uiteinde, een klingfragment met retouche (fig. 4: 11); dit is waarschijnlijk een 'vuurmaker' (zie ook het artikel van Johansen en Stapert in dit

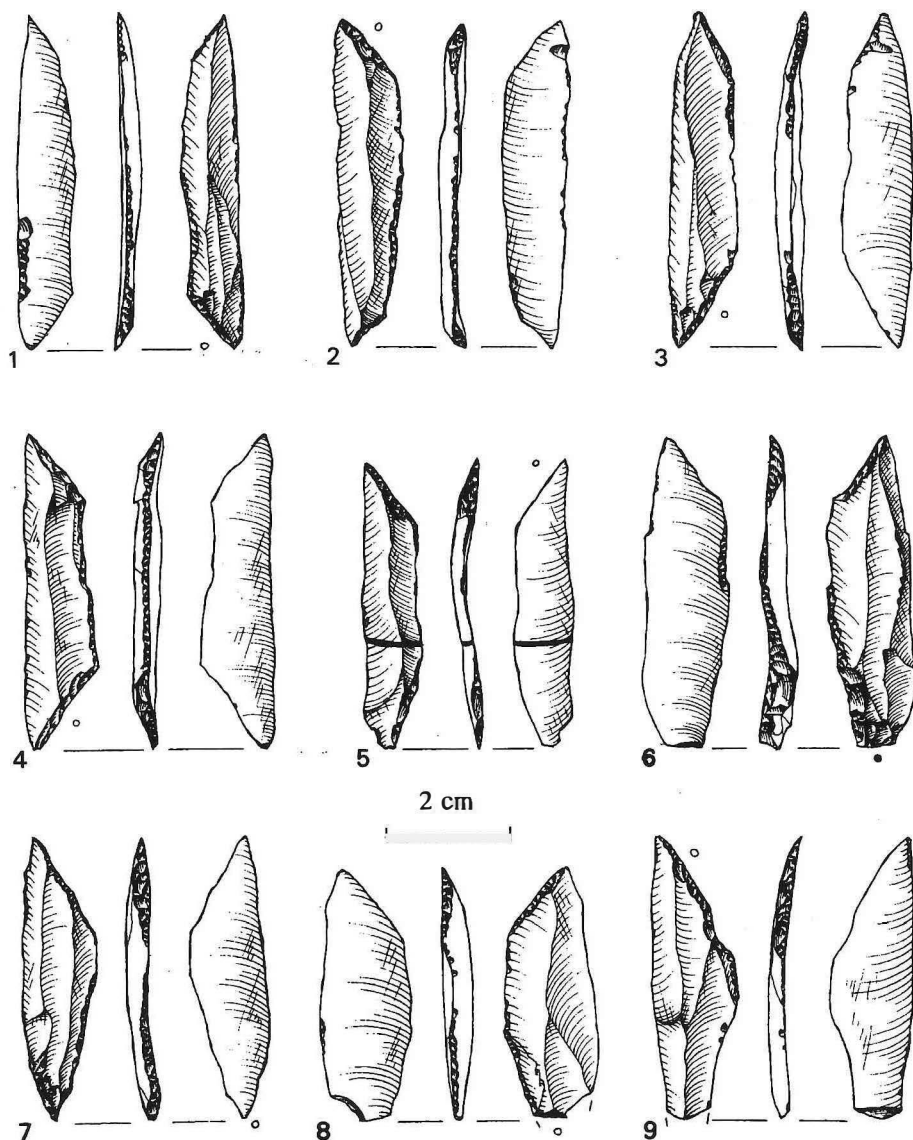

Fig. 3. Enkele spitsen van Zeijen. 1-5: Cheddar-spitsen; 6-8: Creswell-spitsen; 9: 'lange B-spits' (tek. Lykke Johansen).

nummer). Dit werktuig lag in de onmiddellijke nabijheid van de vermoedelijke haard.

Zeijen is niet 'gespecialiseerd', in tegenstelling tot Emmerhout en Siegerswoude. Niet spitsen zijn het dominante werktuigtype (22% van het totaal van spitsen + krabbers + stekers + boren), maar krabbers (39%). Het is een redelijk vermoede-

den dat we hier met een gezinsbasiskamp te maken hebben, mede gezien de gunstige locatie langs een dalrand. We hopen het materiaal van Zeijen de komende tijd uitvoeriger te bestuderen, hoewel het onderzoek beperkt van opzet zal moeten blijven.⁴

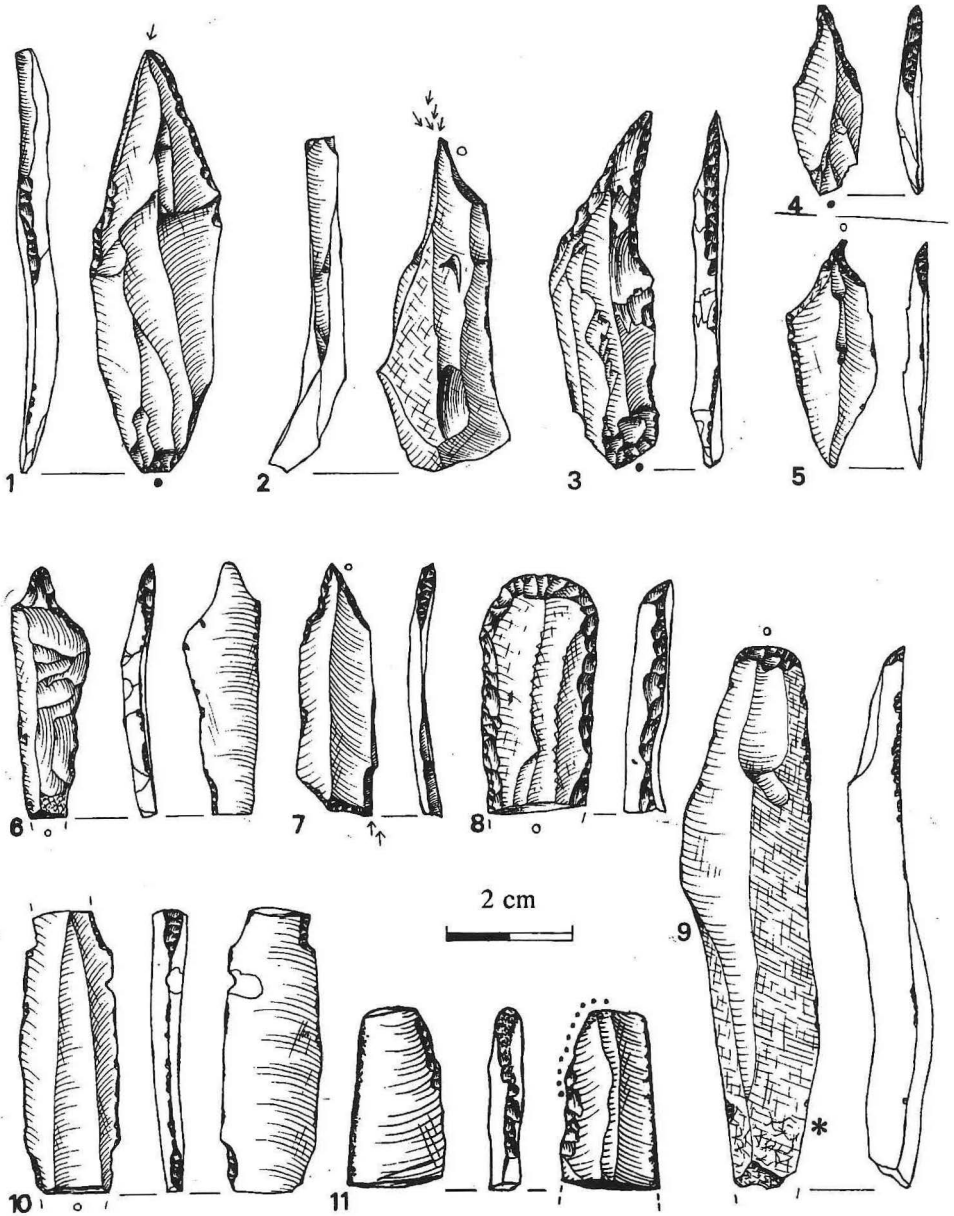

Fig. 4. Enkele andere werktuigen van Zeijen. 1-2: stekers; 3-6: boren; 7: combinatiewerktuig; 8-9: krabbers; 10: klingfragment met vier halve kerven; 11: klingfragment met afgerond uiteinde (vuurmaker?) (tek. Lykke Johansen).

Summary

Opinion has always been divided as to whether or not the Creswellian, a well-known phenomenon in

England, existed also on the continent. The best candidate in the Netherlands for a Creswellian status is without doubt the site at Zeijen. It was discovered in 1945, and excavated in 1949 under

the direction of J. Luinge. A probable tent ring consisting of large stones came to light, and at about 2 m outside its presumed entrance a probable hearth was also observed. Most flint artefacts came from the topsoil; they were sifted per square metre. The flints clustered near the hearth, and hardly any occurred inside the ring of stones. The occupation at Zeijen therefore probably took place during the summer. Among the tools, a series of Cheddar and Creswell points are especially noteworthy (fig. 3); there are no Federmesser points. Among the other tools, one blade with a rounded end was recognized: a possible fire-maker; it occurred very close to the assumed hearth.

Noten

1. Boterdiep 105, 9712 LM Groningen.
2. Jan Luinge leefde van 1888–1966. Met dank aan Chris Luinge, student archeologie te Groningen.
3. Roger Jacobi liet ons een vergelijkbaar werktuig van Gough's Cave zien (Oxford, 2000).
4. Refitting-analyses e.d. blijken voor ons niet uitvoerbaar te zijn.

Literatuur

- Arts, N., 1988. A survey of Final Palaeolithic archaeology in the Southern Netherlands. In: M. Otte (ed.), *De la Loire à l'Oder; les civilisations du Paléolithique final dans le nord-ouest européen* (= BAR International Series 444 (i)). Oxford, pp. 287-356.
- Barton, N., 1997. *English heritage book of Stone Age Britain*. London.
- Bie, M. de & J.-P. Caspar, 2000. *Rekem; a 'Federmesser' camp on the Meuse river bank* (2 vols.). Assen/Zellik/Leuven.
- Bohmers, A., 1956. Statistics and graphs in the study of flint assemblages, I and II. *Palaeohistoria* 5, pp. 1-25.
- Charles, R., 1999. Garrod and the Belgian Creswellian. In: W. Davies & R. Charles (eds), *Dorothy Garrod and the progress of the Palaeolithic; studies in the prehistoric archaeology of the Near East and Europe*. Oxford, pp. 57-75.
- Garrod, D.A.E., 1926. *The Upper Palaeolithic Age in Britain*. Oxford.
- Jacobi, R.M., 1991. The Creswellian, Creswell and Cheddar. In: N. Barton, A.J. Roberts & D.A. Roe (eds), *The Late Glacial in north-west Europe: human adaptation and environmental change at the end of*

the Pleistocene. London, pp. 128-140.

- Julien, M., C. Karlin & P. Bodu, 1987. Où en est le modèle théorique aujourd'hui? *B.S.P.F.* 84, pp. 335-342.
- Kramer, E., P. Houtsma & J. Schilstra, 1985. The Creswellian site Siegerswoude II (*gemeente* Opsterland, province of Friesland, the Netherlands). *Palaeohistoria* 27, pp. 67-88.
- Stapert, D., 1985. A small Creswellian site at Emmershout (province of Drenthe, the Netherlands). *Palaeohistoria* 27, pp. 1-65.
- Stapert, D. & L. Johansen, 2001. The Creswellian site at Zeijen (prov. of Drenthe, the Netherlands): an encampment with a probable tent ring. In: W.H. Metz, B.L. van Beek & H. Steegstra (eds), *Patina; essays presented to Jay Jordan Butler on the occasion of his 80th birthday*. Groningen/Amsterdam, pp. 503-526.